

KAZAK VE TÜRKİYE TÜRKLERİ ÂŞIKLARININ ATIŞMALARINDAKİ BENZERLİK VE AYRILIKLAR

Doç. Dr. Muhammedrahim CARMUHAMMEDULI

Aktaran: Ali Abbas ÇINAR

Atışma (Aytıs), Türk boylarının hepsinde var olan ve geniş bir alana yayılan sözlü kültür meyvesidir. Bu alan içerisinde atışmaların birbirlerine benzerlik ve ayrılıkları bulunmaktadır. Atışma sanatının bazı boylarda yoğun, bazılarında ise az olması, bu sanatı benimseyen ve paylaşan halkın farklı yaşayış ve geleneğe yaklaşım tarzına bağlıdır. Kazak Türklerinde atışma sanatının geniş ve yoğun bir şekilde yer alması, lirik ve epik şiirlerle birlikte hızla yaygınlaşması, Kazak halkının yaşayış tarzına bağlıdır. Bilindiği üzere Kazak halkının 20. asır başına kadar sürdürdüğü olduğu hayat tarzı göçebeliğe dayanıyordu. Bu hayat tarzı, geleneksel unsurların canlılığı ve dinamikliğini artırmış, atışma geleneğinin sürekliliğini sağlamıştır. Bu unsurların içinde düğünlerin ayrı ve önemli bir yeri vardır. Geleneğe göre düğünevine gelen misafirler özel olarak ağırlanır, özel yemekler ikram edilir. Daha sonra toplulukça gelen misafirin "konak-kede" söylemesi istenir. "konakkede"; türkü söyleme, müzik çalma, atışma yapma hünelerinden biridir ve gelen misafirin veya yolcunun bu hünelerinden birini göstermesi beklenir.

Bu gelenek sadece düğünevinde değil, herhangi bir yerden başka bir yere misafirliğe giden veya bir yerleşim yerinde geceleme zorunda kalan yolcu için de geçerlidir. Yapılan eğlenceler gecelere kadar sürüyordu. Yeni doğan bebeklerin dünyaya gelişlerini kutlamak için "beşik toyu" düzenlenir. Bu toyda da atışma yapılması geleneğin gereğidir. Büyük düğünlerde ünlü aşıklar (akın)

toplanmaktadırlar. Halkın ortasında yer alan bu aşıklar, birbirleriyle atışmaya başlarlar. Bir düğünde on ayrı gruptan oluşan aşğın atışması mümkündür. Bu şartırtıcı olmamalıdır. Burada önemli olan para veya mal kazanmak değil, belirlirli bir bölgeyi veya boyu temsil eden aşğın atışmayla kazandığı manevi huzurdur. Âşık (sağııp salma akın) sadece kendini değil, bölgesini de temsil etmektedir. Onun kazanması bölge halkının da şan ve şerefini artırmaktadır. Asırlar boyu geleneksel özellikleriyle böylece gelen bu sanat, büyük bir değer kazanmış, destan derecesinde önem verilmiştir. "Bircan ile Sara", "Esat ile Iriscan", "Kenşimbay ile Aksuluv", "Molla Musa ile Manat Kız", "Süyinbay ile Katağan" gibi aşıkların atışmaları bu türün önde gelen örnekleri olarak sayılabilir.

Kazak Türklerinde atışmalar, başlangıcı, düğünlerde "kız söyletme", "dünnür gitme" geleneğindeki çeşitli şakalar ile başlamış, daha sonra düz söz şeklinde kalıplaşmıştır.

Bu "kız alma" (kız uzatuv) "yar yar" (car car) söyleme zamanlarında iki grubu ayrılan "kızlar" ile "delikanlılar"ın karşılıklı türkü söyleme geleneğini doğurmuştur. En son şekliyle de "Kız ile Yiğidin Atışması" (Kız ben Cigit Aytısı) biçimiyle kalıplaşmıştır. Bunun başlangıç türlerinde şiir biçimi iki yanda da ortaktır ve çok defa ezbere dayanmaktadır. Bunun için, iki genç karşılıklı olarak iyi dileklerini, temennilerini bildirdikten sonra, her iki tarafın da şakalaşmasına uygun düşecek tarzda, bazı metinleri az çok değiştirerek dileklerini, duygu ve

düşüncelerini duyurma yolunu seçerler. Yeteneği olan gençler, ezbere dayalı türkü-ler yanında, irticalen de türkü söyleyebilmelidirler.

Bütün bu gelenekler, irticalen söyleyebilen aşıkların geniş bir grup olarak doğmasını hazırlayan etkenlerdir. Atışmanın buna benzer başlangıç örnekleri "kayımdasun" veya "kız ben cigit atış-tarı" olarak adlandırılmaktadır. Bu ge-lemek dünden bugüne iki kol şeklinde do-ğup gelmektedir. Kız ile yiğit atışmalarındaki karşılaşmalar başlangıç örneklerinde dörtlüklerden oluşmaktadır. Bu şekildeki atışmalarda, aşığın ustalığını, sanatını ve düşüncesini iletmesi zor de-ğildir. Atışmanın bu güzel örneklerini Türkiye Türklerinin atışmalarında da görüyoruz.

Türkiye Türklerinin atışmalarında da gruplaşarak söyleme geleneği kalıplaşmıştır. Burada, ortaya üç ozan çık-makta; bunlardan söze ilk defa başlaya-nı, kalan iki aşığı anlamlı şakalarla de-netlemekte ve sınamaktadır. Aşıkların gösterdikleri bu ustalık halk tarafından büyük bir beğeni toplamakta, alkış al-maktadır. Atışma Türkiye'de yapılırken gördüğümüz aşıkların ikisinin boyu uzun birisinin ise kısaydı. Bunlar bir-birleriyle atışarak şakalaşıyorlardı. Bo-yu kısa olan Yaşar Reyhanî, sözü aldı-ğında, karşısındaki uzun boylu aşıklar Murat Çobanoğlu ve Şeref Taşlıova'ya "uzun ağacın meyvesi az olur" biçiminde takıldı. Sırası gelen Çobanoğlu ve Taşlı-ova ise Reyhanî'nin kısa boyluluğu vb. güldürücü yanlarını ele aldılar.

Atışmanın bu çeşidinde aşıkların yüz şekilleri ile dış görünüşleri, davranış bi-çimleri söz konusu edilebilmektedir. Bu yapı, hem Kazak Türklerinde, Hem de Türkiye Türklerinde ortak bir nitelik göstermektedir. Atışmada olabilecek çe-şitli şaka ve mecazî anlamlar dinleyiciler-in ilgisini çekmektedir. Öte yandan bu aşıklar sahneye çıkıp güldürü yapan sa-natçılara da benzetilebilir. Atışmanın bu

şekli geçmişteki teatral yapısını akla ge-tirmektedir. Seyircilerin de bu atışmaların ayağını açmaya, temasını belirtmeye hakları vardır. Bu tena veya ayağı alan âşık irticalen söyleyebilmektedir. Bu özellik Türk aşıklarının ustalığını, yeteneklerini göstermektedir. Atışma boyun-ca kahramanlık gösteren âşık, atışma-nın sonunda hasmının gönlünü almakta, söyledikleri nahış sözlerinden dolayı karşısındakinden dolayı yoldan özür di-lemektedir. En sonda da bunların hepsi bir araya gelerek topluca cırlamaktadırlar. Bu özellik, eski devirlerde topluca yapılan atışmaları akla getirmektedir. Türk aşıklarının atışmalarındaki bu özellikler geleneğin kökeni ve yapısı bakımından önemli ipuçları vermektedir. Bu yapıyla da büyük öneme sahiptir.

Âşık, atışmada rakibinin hoş görül-meyen fiziksel ve davranış özelliklerini konu etmekte, bu noktalardan onu sıkış-tırmaktadır.

Usta ve uyanık âşık halk önünde ra-kibinin eksikliğini sergiler, ortaya koy-duğu ustalıklı hasmını sıkıştırır ve onu yener.

Bu sebeple hangi âşık olursa olsun sözlerini ustaca kullanmak zorundadır. Kendisine yönelik olarak söylenen sözler ne kadar ağır olursa olsun, âşık, bunları sonuna kadar dinler, söz sırası gelince de hasmına en iyi ve çarpıcı cevaplar verir. Buna benzer atışmalar Kazak Türk-lerinde de vardır. Mesela, ünlü Kazak aşığı Şöce Karcavbayulı'nın iki gözü bir-den kör olmuştu. Bu âşık kiminle atış-maya girse, onun bu yanını bir eksiklik olarak gören diğer âşıklar, özellikle bu-nu gündemde tutmuşlardı. Şöce de buna alışkın olduğundan kendisinin körlüğü-nü eksiklik olarak gören âşıklara, gerek-li cevapları veriyordu.

Söz gelişi birinci âşık Şöce'ye "kötü-lük düşündüğünden gözün çıktı", ikinci-si "söylediğin gündüz gece değil mi?", üçüncüsü "Bu yalancı dünyada köre ha-yır verme / Yarın mahşer gününde bunu

unutur" dese Şöce'nin bunlara cevabı hazırdı:

"(Allah) kör kıldı gözümü görmesin diyip
Kötülüğün sonuna ermesin diyip"

şeklinde cevap vermiştir. Bir başka aşığa;

"Kazak'ın her an düşündüm kâmını
Geleceğin ışığını söylerim, gözün ağını
Balta, Oranboy, Şartanbay yapmadı
birşey
Tanırım seni, bilirim yeteneksiz elini."

demıştır. Bu şekildeki vecde dayalı cevaba aşıkların hiçbiri de karşılık verememişlerdir. Buna başka örnek de verebiliriz. Bir gün ava çıkan Âşık Usta, vurduğu kartal kaybeder, onu aramaya koyulur. Köyün dışından Âşık Ayı'ya rastlar. Âşık Ayı'ya sataşıp şöyle der:

"Elindeki kartal en değersizden
Sendeki o av ördek ve kazdan
Adın Ayı, haramzadenin birisin
Domuz diye niye koymamış yazan"

Âşık Ayı, bu sözlere karşılık;

"Nasıl da söylüyorsun kendi özün
Geliyor yar gül atıp esirgemez sözün
Yüzüme şaşkınca bakakaldı.
Gitti mi mekânı yalnızca bakar gözün."

şeklinde cevap verir. Gözünün biri iyi görmeyen Âşık Usta, son mısradaki söylenen sözler karşısında yenik düşer.

Âşıkların en önemli özelliklerinden biri de ortaya konulan sorulara, hicivlere doğru ve anında cevap verebilmeleridir. Âşık Orunbay'ın atışmasını buna örnek gösterebiliriz. Âşık Orunbay, bir gün Aladağ taraflarına gider. Türkü söy-

leyerek dolaşır Bir köye gelir, orada, yaşı seksene gelen Âşık Sakav ile karşılaşır. Orunbay ona selam verir, kendini tanıtır, sağlığını sorar. Kazak halkının geleneği gereği Sakav bu gence takılır:

"Önceki gibi olmadı dişim, dilim
Öldükten sonra, nasıl acep günüm
İşittikten sonra izleyip geldim
Avanı göz diktim hızlı yeğenim."

Orunbay buna karşılık olarak;

"Küçükken sahiplendin Sakav¹ ada
Haslık vermedin, verilen kötü ada
Eğer gözüm doymasa dünyaya
Kutun düşse de aliver şabdar ata."²

demıştır. Sakav, Orunbay'ın bu sözlerine;

"Ağabeyi yeğeninden sorar fayda
Fayda sorup ağabeyi kaldı zorda
Dünyanın malına gözün doysa
Ne arıyorsun sen bu Aladağ'da"

diyerek karşılık verir. Bu sözlerden etkilenen ve yenilmiş olan Orunbay yedeğindeki şabdar atı, Âşık Sakav'a verip gider.

Sonuç olarak atışma; söz güzelliği sanat yarışıdır. Bu sanat dalında sadece Türkü söylemek yetmiyor. Türkü söylemekle hasmın zorda bırakılması mümkün olmuyor. Atışmanın en önemli unsuru, kınındaki kılıç gibi duran sözlerin beklenmeyen bir zamanda çıkarılması ve hasmın zorda bırakılmasıdır. Ele aldığı konuyu ustaca işleyen, anlamlı ve düşünceye dayalı sözler ifade eden, şiiirin şekil ve yapısal özelliğini bozmayan Âşık, atışma sonunda başarı gösteriyor, hasmını yenmiş oluyor. Bu âşıklar, bazen yenip bazen yenilip giderek ustalaşıyorlar. Atışma yolu ile âşıklar, bu sanatın okullarından geçiyor, kendilerini geliştiriyorlar. Bu özellikler hem Kazak Türklerinde, hem de Türkiye Türkleri âşıklarında ortak bir yapı gösteriyor.

1.* Kazak Türkçesinde "Sakav" kekeme demektir. Âşık burada, hasmının adından dalayı ona takılıyor.

2. Kuyruk ve yelesi sarı, ala at.